

KZ-MINDESTEDET NEUENGAMME

Kontakt og
åbningstider:

dk

MINDESTEDETS HISTORIE –
ET OVERBLIK

KZ-Gedenkstätte Neuengamme

Konzentrationslejren Neuengamme

Fra 1938 til 1945 lå Nordvesttysklands største koncentrationslejr i Neuengamme ved Hamborg. Nu er stedet et mindsted for de over 100.000 forfulgte ofre for det nazistiske styre, som ville udbygge Hamborg med mursten og tegl fra jorden ved Neuengamme.

Fangerne

Konzentrationslejrens oprindelige formål var indespærring af nazi-regimets politiske modstandere. Senere kom også andre grupper af forfulgte mennesker i koncentrationslejre: Jøder, sinti og romaer, homoseksuelle, Jehovas vidner og såkaldte asociale og kriminelle fanger. De første fanger i KZ-lejren Neuengamme var overvejende tyske mænd, men fra 1944 kom der også kvinder fra Europas besatte lande. Interneringerne skete for det meste på grund af fangernes modstand mod den tyske besættelse, oprør mod tvangsarbejde eller på grund af racistisk motiveret forfølgelse. Udenlandske fanger udgjorde efter kort tid mere end cirka 90% af fangerne i lejren, og mere end halvdelen af dem kom fra Østeuropa. I 1941/42 var det mest polske fanger, fra 1942/43 kom den største gruppe fra Sovjetunionen, og i årene 1943/44 kom flere tusinde fanger fra Belgien, Frankrig, Nederlandene og Danmark til KZ-lejren Neuengamme. I alt var der fra 1938 til 1945 over 80.000 mænd og 13.500 kvinder i KZ-lejren og dens mere end 85 satellitlejre. Yderligere 5.900 fanger var ikke opført i lejrboøgerne. Mindst 42.900 fanger mistede livet på grund af de forfærdelige leve- og arbejdsforhold i KZ-lejren. Yderligere tusinder mistede livet under transport til andre lejre efter befrielsen eller som følge af fysiske skader efter opholdet i KZ-lejren.

Lejr-SS

SS-organisationen havde ansvaret for KZ-lejrene og behandlingen af fangerne. Der arbejdede flere end 4.000 SS-mænd i KZ-lejren Neuengamme og dens satellitlejre. Kvindelige opsynsmænd arbejdede også for SS-organisationen i satellitlejrene. Mod anden verdenskrigs afslutning forflyttedes tjenestemænd, værnemagts-soldater og ansatte ved toldvæsenet og politiet til SS-vagtjeneste. SS-mændene behandlede fangerne med stor foragt. Den enkelte SS-mand havde rig mulighed for at mishandle fangerne på det grusomste ud over det regelementerede straffesystem, og specielt brutale SS-mænd blev belønnet og blev eksempelvis forfremmet.

Arbejdet

Fangerne i KZ-lejren Neuengamme og dens 85 satellitlejre måtte yde hårdt fysisk arbejde 10 – 12 timer dagligt. De byggede selv KZ-lejren, SS-mændenes kaserne og den nye teglfabrik, og den hårdeste arbejdskommando var at udgrave et havnebassin med stikkanal i Dove-Elbe til sejlads med transportskibe til og fra lejren. Den nye teglfabrik blev taget i brug i 1942, og fangerne blev i forøget omfang sat til at grave ler til murstensproduktionen. I 1943 startede produktionen af betonelementer til luftbeskyttelsesrum og midlertidige beboelseshuse. Arbejdet i krigsindustrien blev i anden halvdel af krigen prioriseret højt, og fangerne fra KZ-lejren arbejdede i virksomhederne »Messap og Jastram«, metalværket »Neuengamme GmbH«/»Walther-værkerne« og i andre SS-ejede krigsindustrifirmaer. Fra 1942 arbejdede fangerne også med rydning af ruinerne efter bombardementer af Hamborg og bygning af bunkere og industrianlæg.

Indlogering

Fangerne blev anbragt i otte træbaracker à to blokke på 50 x 8 meter, og der var ofte langt over 300 fanger i en barak til tider endda over 600. Her sov de i starten tæt pakket sammen på stråmadrasser på gulvet, indtil barakkerne fik køjesenge med tre etager, smalle skabe til tøj, borde og bænke. Fra 1944 måtte op til tre fanger deles om en seng dvs. ni fanger i en køjeseng. Der blev bygget yderligere to murstensbygninger med hver fire blokke til 500 - 700 fanger pr. blok i 1943/44. De sanitære installationer var utilstrækkelige, og der var begrænsede vaskemuligheder. Der lugtede af sved og ekskrementer i blokkene. Der var intet privatliv eller intimsfære, og når sengepladserne blev fordelt, var det de stærkeste fanger, som fik de bedste.

Mad og tøj

Der var aldrig nok mad, så sult styrede fangernes adfærd og tanker. Maden var tit uspiselig. Om morgenen fik fangerne såkaldt »kaffe« og midt på dagen en tynd suppe. Nogle fanger fik et stykke smørrebrød som supplement til deres »fysiske hårde arbejde«. Brødrationen til næste dag blev uddelt om aftenen. Fangerne bar samme slags tøj af stribet stof, og det kunne hverken modstå kulde eller regn. Tøjet passede sjældent, og det var lappet og slidt. Mange fanger forsøgte at skærme sig mod kulden ved at bruge tomme papirsække eller dele af uldtæpper under tøjet, men det var strengt forbudt og medførte ofte afstraffelse. Fangerne bar for det meste kun træsko også om vinteren. Da det fra 1943 ikke længere var muligt at skaffe det sribede fangetøj mere, uddelte SS civilt tøj, som var markeret med store tydeligt malede gule kryds.

Sygdom og død

KZ-fangerne var dagligt konfronteret med døden. De så andre dø, og de levede hele tiden i angst for selv at dø. Dødsårsager var sult, det ekstremt hårde arbejde, den utilstrækkelige beklædning, dårlig, sundhedsskadelig og overfyldt indkvartering, manglende lægehjælp eller mishandlinger. Flere tusinde fanger blev direkte henrettet eller døde efter målrettet vold.

Slutningen

I marts 1945 blev koncentrationslejren Neuengamme opsamlingssted for alle de danske og norske fanger, der sad interneret overalt i Tyskland. Over 4.000 fanger blev hentet af de Hvide Busser mellem 9. og 20. april 1945 og evakueret til Sverige, hvor de blev passet og plejet af dansk og svensk Røde Kors. Samtidigt blev KZ-lejren Neuengamme og dens satellitlejre ryddet. Fangerne kom til fods eller med godstog til opsamlingslejre som Wöbbelin, Sandbostel og Bergen-Belsen. Der blev de stort set overladt til sig selv uden mad eller medicinsk behandling og måtte nu overleve under katastrofale hygiejniske forhold. I alt 9.000 fanger døde i Lübecker bugt på skibene »Athen«, »Thielbek« og »Cap Arcona«. De døde af sult, tørst eller sygdom eller under det britiske luftangreb den 3. maj 1945 og SS-mændenes skyderier, da de forsøgte at redde sig i land. Kun 450 fanger overlevede. SS skjulte målrettet sporene af deres forbrydelser i KZ-lejren. Alle papirer blev brændt, fangebarakkerne blev renset for strå, skarn og snavs, og prygleblokken og galgen blev skaffet af vejen. De sidste fanger og SS-mænd forlod den tomme og rensede lejr den 2. maj 1945. Få timer senere kom de første britiske soldater frem til lejren.

KZ-Gedenkstätte Neuengamme

Jean-Dolidier-Weg 75
21039 Hamburg
telefon: +49 (0) 40 4 28 13 15 00
telefax: +49 (0) 40 4 28 13 15 01
E-Mail: neuengamme@
gedenkstaetten.hamburg.de
www.kz-gedenkstaette-
neuengamme.de

UDSTILLINGER

mandag til fredag
09.30 til 16.00
lørdag, søndag og helligdage:
april til september
12.00 til 19.00
oktober til marts
12.00 til 17.00

Gratis entré. Området er tilgængeligt
døgnet rundt - også udenfor
udstillingernes åbningstider.

DET ÅBNE ÅRKIV
åbningstider som udstillingernes
åbningstider
telefon: +49 (0) 40 4 28 13 15 51

ARKIV
hverdage, efter aftale:
telefon: +49 (0) 40 4 28 13 15 37

BIBLIOTEK
mandag til torsdag
10.00 til 15.00
fredag 10.00 til 13.00
samt efter aftale:
telefon: +49 (0) 40 4 28 13 15 13

STUDIECENTRET
Tilmelding til arrangementer:
telefon: +49 (0) 40 4 28 13 15 43
E-Mail: Studienzentrum@
gedenkstaetten.hamburg.de

GUIDEDE TURE
Tilmelding til guidede ture og
projektdage gennem Museumsdienst:
Telefon: +49 (0) 40 4 28 13 10

GUIDEDE TURE med tysk tegnsprog
Martina Bergmann
billedtelefon: +49 (0) 40 31 10 80 03
E-Mail: Martina.Bergmann@
museumsdienst-hamburg.de

GUIDEDE TURE om søndagen
(uden tilmelding)
12.00. Mødested er elementhuset i
nærheden af teglfabrikken.
14.00. Mødested er hovedindgangen.

REDIGERET AF
KZ-Gedenkstätte Neuengamme, 2020
Bearbejdet i 2022 af J. Nyvold
EDITOR
Karin Schawe, Dr. Iris Groschek
LAYOUT
Julia Werner
BILLEDER
KZ-mindstedet Neuengamme, mindstedets arkiv
Finansieret af forbundsregeringens kommissær for
kultur og medier

Ausstellungen
Begegnungen
Studienzentrum

KZ-mindestedet Neuengamme

KZ-mindestedet Neuengamme ved Hamborg ligger på det sted, hvor forbyrdelserne fandt sted, og er et sted at mindes de over 100.000 mennesker, som var fanger her i koncentrationslejren og i dens satellitlejre i årene 1938 til 1945. Det er et minde- og læringssted, hvor besøgende kan beskæftige sig med naziregimets historie og konsekvenser.

KZ området efter 1945

Den britiske militæradministration anvendte bygningene i den tidligere KZ-lejr lige efter krigen afslutning. Først som en lejr for »Displaced Persons« (flygtninge), sidenhen var det en interneringslejr for medlemmer af SS, NSDAP (det tyske naziparti) og den tyske værnemagt. I 1948 blev lejrens område overgivet til byen Hamburg, som rev mange af de oprindelige bygninger ned. De byggede et fængsel i de eksisterende og i nye bygninger på området. I slutningen af 1960erne blev der bygget endnu et fængsel på området. Efter krav fra mange overlevende tidligere KZ-fanger blev der opført en mindesøjle dér, hvor det tidligere lejrgartneri havde ligget, og i 1965 blev et internationalt mindested med mindesøjlen, mindemuren og skulpturen af den udsultede fange, "muselmanden" indviet. 1981 åbnede dokumentationshuset med den første permanente udstilling, og i 1995 fulgte en ny, permanent udstilling med et større område. Det havde krævet lange forhandlinger mellem myndighederne og de overlevende fangers foreninger at få flyttet det første af fængslerne væk fra området. I 2005 blev det omdannede mindested åbnet, og i 2006, hvor det andet fængsel lukkede, åbnede næsten hele arealet fra den tidligere KZ-lejr Neuengamme som ét stort mindested.

Mindestedet

Der står 17 oprindelige bygninger fra tiden som KZ-lejr på mindestedets 57 hektarer. Det er et af de største KZ-mindesteder i Tyskland. De udendørs arealer er tilgængelige og er dokumenteret med skiltning. Indhegninger, vagttårne og træbarakker i den tidligere fangelejr vises med markeringer, og dele af den tidligere fangelejr er arkæologisk fritlagt. Selve mindestedet har fem permanente udstillinger og midlertidige særudstillinger. Historien dokumenteres og formidles også via et arkiv, bibliotek og et åbent arkiv samt et studiecenter til projekter og seminarer. Besøgende kan leje audioguides, få informationer og købe både egne samt andres udgivelser i serviceområdet ved indgangen. Historien er tilgængelig på hele området via et flersproget audioguidesystem med i alt 112 stationer. Appen »Neuengamme koncentrationslejr mindesmærke« kan også downloades til egen smartphone.

Området

Området inddeles i mindeområdet ¹ internationalt mindesmærke ² Mindehuset ³ og dokumentations- og udstillingsarealet, som fortsætter mod syd. Stier fører forbi de historiske bygninger og anlæg herunder den tidligere teglfabrik ⁴ havnebassin ⁵ og de bygninger, der blev brugt af SS ⁶. 60 tekst- og billedtavler informerer på området og turforslag fås i serviceområdet ved hovedindgangen.

Mindehuset »Haus des Gedenkens«

I mindeområdet ligger Mindehuset, der blev omdøbt til »Haus des Gedenkens« i 1995. Da det blev bygget i 1981, hed det Dokumenthuset. På væggene i huset hænger fire meter lange stofbaner med 23.395 navne i kronologisk rækkefølge efter fangernes dødsdato. Mod krigen afslutning bliver navnekolonnerne længere for hver dag. De ukendte fanger er mindet med ubeskrevne stofbaner i et eget rum. I syv glasmontrer i rummet med blik mod det internationale mindesmærke vises kopier af håndskrevne dødebøger fra KZ-lejrens sygebarak.

Udstillingerne

Fire af de fem permanente udstillinger bliver vist i de historiske bygninger. Den femte udstilling kan ses på en murrest fra det fængsel, der lå, hvor der i KZ-lejrens tid blev gravet efter ler. Fængslet blev revet ned i 2006. Der vises også særudstillinger, som supplerer og uddyber emnerne i de permanente udstillinger. Permanent er hovedudstillingen »Spor af tiden: Koncentrationslejren Neuengamme 1938–1945 og dens historie efter krigen« ⁷ i en tidligere fangebarak. Studieudstillingen »Tjenestested KZ-lejr Neuengamme: Lejr-SS« i den tidligere SS-garage ⁸ samt den supplerende udstilling »Arbejde og tilintetgørelse: KZ-tvangsarbejde i teglproduktionen« i den tidligere teglfabrik ⁴. »Mobilisering for krigsøkonomien: KZ-tvangsarbejde i våbenproduktionen« i den tidligere Waltherfabrik ⁹ og på det tidligere fængsels murrest: »Fængslerne og mindestedet: Dokumentation af en modsætning« ⁶.

MINDESTEDETS TILBUD

KZ-mindestedet Neuengamme er et pædagogisk mødecenter med international betydning. Her er mange muligheder for uddybning af historien frem til i dag. Mindestedets besøgende kan forudbestille guidede ture over området og udstillinger; der kan afholdes projekt- og studiedage, og der gives mulighed for egne, videre studier. I studiecentret ¹⁰ stilles materialer til historisk-politiske studier til rådighed på flere sprog og i det digitale åbne arkiv ⁸ samt i biblioteket ¹⁰ er der adgang til informationer og et videnskabeligt arkiv. Mindestedet holder regelmæssigt internationale mindehøjtideligheder og samtaler med øjenvidner af første, anden og tredje generation.

Mindestedets pædagogik

Grupper kan forudbestille guidede ture på hhv to til fem timer. Mindestedets pædagogiske medarbejdere formidler viden om fangernes forhold, historie og de store udeområder. Kontakt Museumsdienst Hamburg, telefon: +49 (0)40 428 1310 eller www.museumsdienst-hamburg.de

Studiecentret

Studiecentret tilbyder studiedage, seminarer, efteruddannelse, mødeprojekter og konferencer rettet mod erhvervsskolegrupper og voksengrupper. Disse tilbud bestilles direkte i KZ-mindestedets pædagogiske afdeling på +49 (0) 40 428 131 543 eller på studienzentrum@gedenkstaetten.hamburg.de

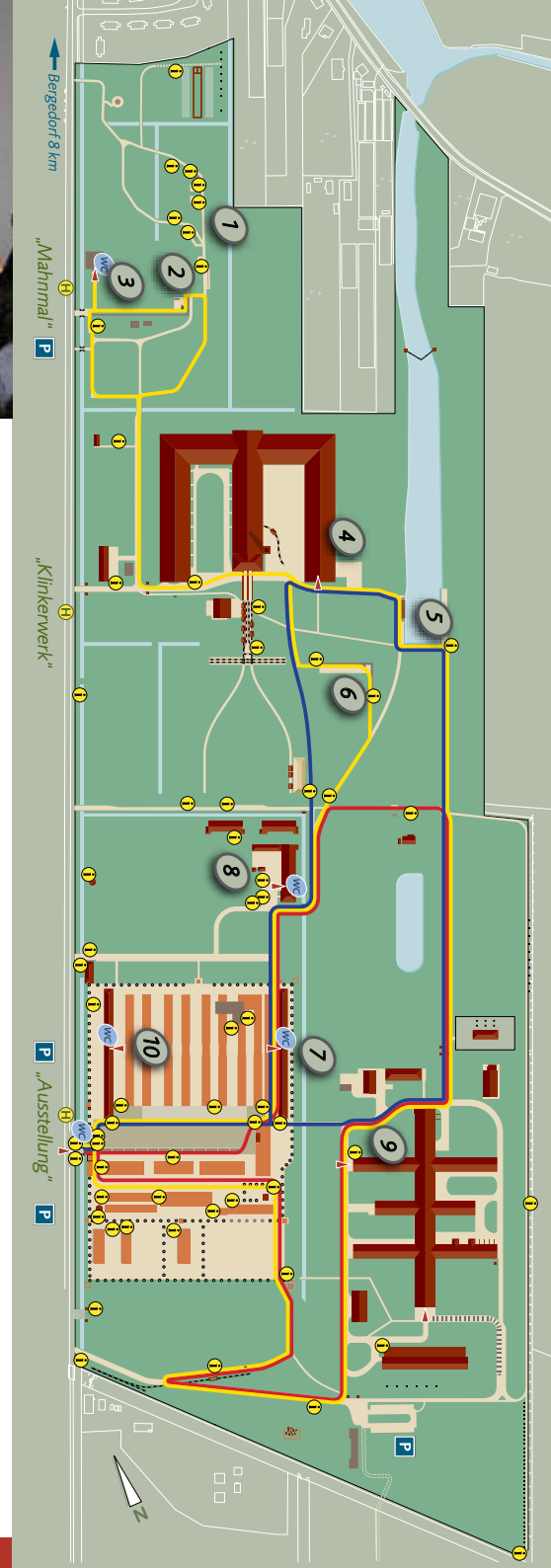
Der tilbydes jævnligt åbne guidede ture på tysk eller engelsk. Nærmere oplysninger kan ses på hjemmesiden www.kz-gedenkstaette-neuengamme.de

Digitale tilbud

På hjemmesiden ses information om stedets historie, de forskellige udstillinger, aktuelle undervisningstilbud, arrangementer og forskningsudgivelser. Se www.kz-gedenkstaette-neuengamme.de På hjemmesiden tilbydes en virtuel rundvisning på de udendørs arealer og gennem udstillingerne. Se www.neuengamme-ausstellungen.info og www.kz-gedenkstaette-neuengamme.de/360tour Følg os på facebook, Instagram, Twitter og Vimeo og se aktuelle informationer og digitale ture.

Kørestolvenlig

Alle offentligt tilgængelige bygninger er kørestolvenligt indrettet, bortset fra Mindehuset fra 1981.

— Kort tur (ca. 1 time)
— Lang tur (ca. 2 timer)
— Kørestolvenlig tur